

תיאור השמורה:

שמורת הטבע רמת מזר וחוארי הכיכר נמצאת כולה באזור מדברי קיצוני בו יורדים מתחת ל- 100 מילימטרים גשם. שטחי השמורה מאופיינים בנחלים רחבים המתחתרים בנוף של גיר קשה המקנה לנחלים מופע דרמטי. מופע זה מתחלף בנוף רך של תצורת הלשון בערבה, המורכבת בעיקרה מחוואר. לעין המתבונן זהו נוף שצבעו לבן, רך ורגוע למראה, המגיע עד לחופי ים המלח (ולמלחת כיכר סדום).

בתחומי השמורה המוצעת מסלולי הליכה ונסיעה ונקודות עניין תיירותיות גיאולוגיות, גיאומורפולוגיות, ערכי טבע מיוחדים וארכיאולוגיה.

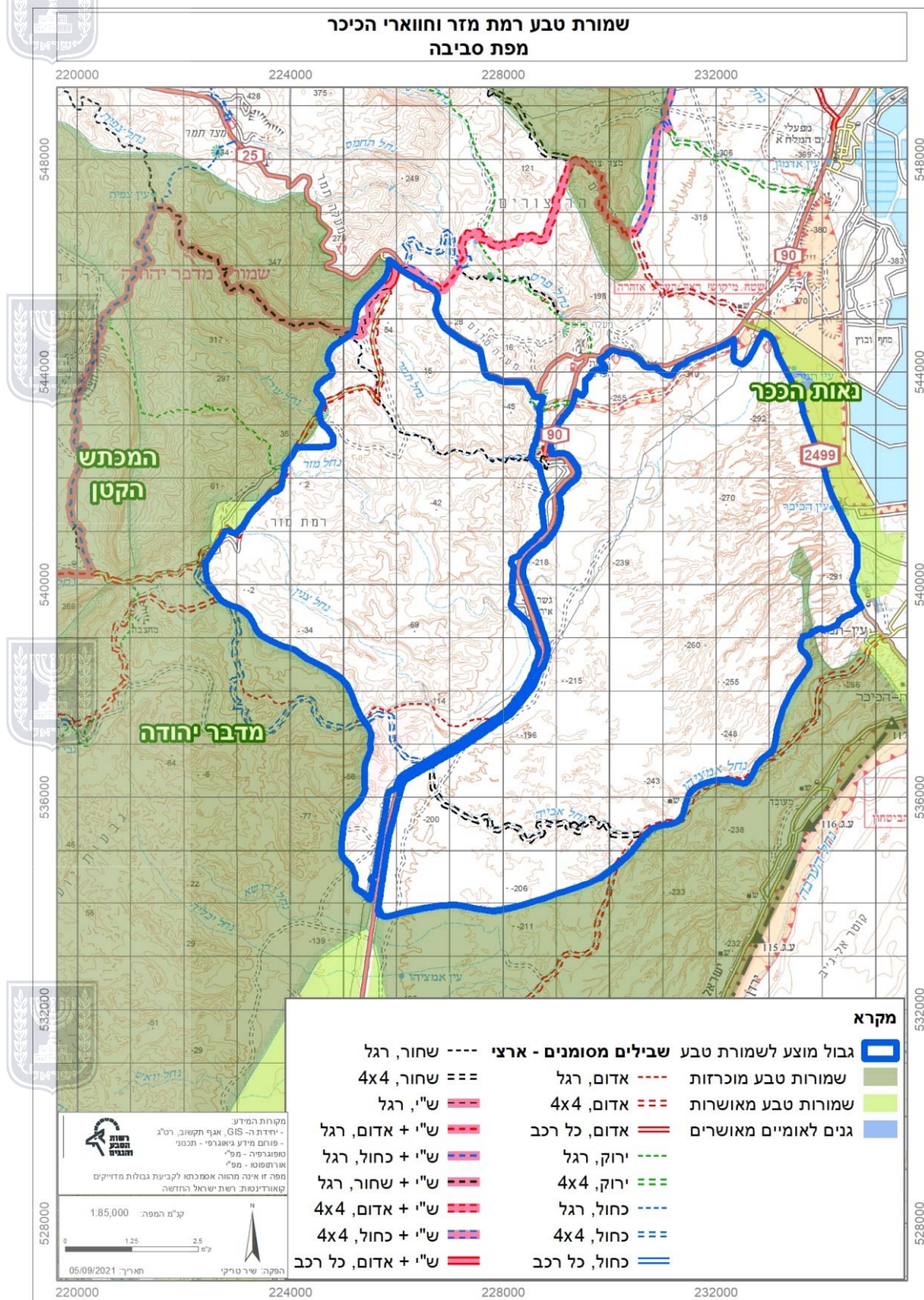
מעבר לאתרי הטיול והביקור, מדובר בשטחים רחבי ידיים המקיימים אוכלוסיות בעלי חיים וצמחים בבתי גידול מגוונים החוברים יחד למערכות אקולוגיות עדינות ובריאות.

מיקום וגבולות:

שמורת הטבע רמת מזר המוצעת ממוקמת בחלקו המזרחי של רכס חצרה ובערבה הצפונית. שטחה: 89,152 דונם. השמורה כולה נמצאת בתחום המועצה האזורית תמר.

השמורה המוצעת משתרעת בין שמורת מכתש קטן במערב לשמורת מלחת סדום ומדבר יהודה במערב, בדרום התכנית גובלת עם שמורת טבע עין עופרים ומצפון עם כביש 25 וכביש 90 עד החיבור למושב נאות הכיכר. את השמורה חוצה כביש 90 מצפון לדרום בתפר שבין יחידות הנוף מצוק ההעתקים במערב לבין חוארי אמציה במזרח ולמעשה מחלק את השמורה המוצעת לשני תאי שטח מרכזיים. כביש 90 לא נכלל בגבול התכנית. בהתאם לתיאומים שנערכו עם המועצה האזורית תמר ורשות מקרקעי ישראל נגרעו שטחים מסויימים מתחום שמורת הטבע המוצעת באזורים המצויים בצמידות לתשתיות הדרכים הקיימים ומאושרים ובמרחב מוקדי הפיתוח במרחב זה, כגון אזור תחנת הדלק צומת הערבה, על מנת לאפשר פיתוח בצמידות דופן לפיתוח הקיים.

מדרום וממערב נקבעו גבולות התכנית על פי גבול שמורת טבע מוכרזת מדבר יהודה. הגבול המערבי נקבע בנוסף על פי גבול שמורת הטבע בתכנית מס' 1/237/03/10 לשיקום שדה פוספטים – הדרך למכתש הקטן וכן בהתאם לגבול שטח מקרקעין בטחוני, שנגרע מהתכנית בהתאם לדרישת משרד הבטחון. בחלקה הצפון-מזרחי גובלת התכנית בכביש הכניסה לשובים נאות הכיכר ועין תמר שמעברו הצפוני מזרחי, שמורת הטבע נאות הכיכר (מלחת סדום). באזור הישובים נגרע שטח מהתכנית על פי תיאום שנערך עם התושבים במסגרת תהליך שיתוף ציבור ועל מנת לאפשר אזור לפעילות קהילתית בצמידות לשובים. כביש 90 עובר בין שני חלקי השמורה המוצעת מדרום לצפון בתפר שבין יחידות הנוף מצוק ההעתקים לבין חוארי אמציה ולא נכלל בגבול התכנית.

ערכיות וחשיבות לשימור:

שמורת הטבע רמת מזר וחוארי הכיכר משלבת כמה מרכיבי נוף, כפי שיפורט בהמשך, שיחד מוסיפים שטחים נרחבים באזור מדברי קיצוני, לשמורות טבע קיימות ואף מוסיפים הגנה לשטחים שכיום כמעט ואינם מיוצגים בתחומי שמורות טבע, חוארי הלשון.

באזור המדברי הקיצון, בהשוואה לאזור הים תיכוני למשל, נדרש שטח גדול מאוד על מנת לשמור על אוכלוסיות ברות קיימא של חי וצומח. מיעוט המשקעים וחוסר התדירות שלהם יוצר מצב בו על פני שטחים נרחבים ישנם כתמים של פרודוקטיביות גבוהה אחת למספר שנים בגין אירועי גשם. מיני צומח וחי מגיבים לכתמיות הגשם ונעים על פני המרחב בנצלם את הפרודוקטיביות העתית. לפיכך, על מנת לאפשר את קיומן של אוכלוסיות בריאות לאורך זמן, נדרש שטח מוגן שאינו מופרע המאפשר את קיומם של אורגניזם בקצבי השינוי והאקראיות של האזור המדברי.

שמורה זו, הגובלת ברובה בשמורות טבע מוכרזות: מדבר יהודה מדרום וממערב ושמורת נאות הכיכר (מלחת סדום) במזרח, משלימה רצף שטחים פתוחים שמורים. בה מצד אחד יש מרחב מחייה גדול לאוכלוסיות ברות קיימא ומצד שני יש רציפות טבעית של השתנות בין יחידות אקולוגיות ובתי גידול מדבריים כמו מישורי הרמה, מצוק ההעתקים, חוארי הלשון ומלחת סדום.

ייחודה בהיותה חובקת יחידות נוף ומערכות אקולוגיות שונות זו מזו, המקושרות בערוצי נחלים, אך שילובן מהווה ייצוג של המרכיבים המדבריים השונים.

חשיבות האכרזה על השטח כשמורת טבע נובעת גם מהיכולת בניהול רט"ג להסדיר פעילות אדם בתחומה ושמירה קפדנית על תנאים המאפשרים את קיומן של מערכות אקולוגיות מדבריות עדינות. הקפדה על נוכחות אדם באזורים שונים ובעיתוי נכון כמו יום ולילה לצד הסדרת והרחבת פעילות הטיילות בתחומה, כמו גם הסדרה בטיחותית של מסלולי טיול אטרקטיביים, כמו נחל צפית ונחל תמר, אשר במצב הנוכחי ניעדרים מתחזוק והסדרה בטיחותית.

ערכי הטבע בשמורה המוצעת:

שמורת הטבע המוצעת "רמת מזר" – נחלקת לשלוש יחידות נוף:

רמת מזר – בחלקה המערבי והגבוה של השמורה, היא רמה שהמסלע בה גירני בעיקרו וממוקמת בחלקו הצפוני של קמר חצרה - מכתש קטן, בתוך חטיבת הנוף קמר רמון-מחמל. קמרים אלו מהווים את החלק הדרומי של הקשת הסורית ובראשם מתפתחים המכתשים. קמר חצרה הוא המרכזי מבין חמשת הקמרים המרכזיים של הר הנגב. רמת מזר מתאפיינת בנוף מישורי המבותר על ידי נחלים, חלקם עמוקים ומצוקיים. בנחלים מתפתח צומח ערוצי מדברי. אין בה מקורות מים איתנים, אך היא בעלת חשיבות גבוהה בהעשרת המערכת ההידרולוגית של מי התהום בערבה.

מצוק ההעתקים – השמורה כוללת בתוכה חלק מאחת מחטיבות הנוף הדרמטיות בנופי ישראל. מבחינה מורפולוגית וטופוגרפית שילוב נדיר של מצוק סלע זקוף כמעט לחלוטין וגבוה ביותר, בנוי גיר קשה ודולומיט. אזורים מצוקיים אלו המהווים בעצמם מערכת אקולוגית שהמרכיב האנכי בה ייחודי ומאפשר את קיומם של בעלי חיים שונים בהשוואה לרמת מזר וחוארי אמציה. בתחומי השמורה מתחתרים נחל תמר ונחל צפית.

חווארי אמציה – נוף גבעי המתפתח במשקעים אגמיים חוואריים בתצורת חוואר הלשון. משקעים אלו נוצרו בתקופה בה ים המלח של היום התפרש על פני שטחים גדולים מאוד וכונה אגם הלשון. תקופות אלו היו גשומות יותר ובתקופות מסוימות כיסה האגם שטח שהגיע מאזור חווארי אמציה ועד לאזור הכינרת בצפון. החוואר הרך נסחף בקלות על ידי זרמי מים, תופעה היוצרת נוף מבותר עם ריבוי נחלים ונחלי משנה שמרביתם מתנקזים לנחל אמציה, הנמצא בשולי השמורה המוצעת, והינו רחב ידיים ומהווה נתיב מעבר נוח ביחידת הנוף הזו. על אף ריבוי ערוצי הזרימה, החוואר הוא מצע לא מיטבי לצומח והמים בעת שטפונות מתנקזים במהירות לעבר ים המלח. הערוצים חרבים ברובם ומרבית הצומח מתרכז בערוצים מסדר גודל גבוה וכן בערוץ המרכזי של נחל אמציה. המים הזורמים בחוואר מתנקזים למלחת סדום ומעבר לקשר ההידרולוגי, יש חשיבות אקולוגית באפשרות מעבר בין החווארים למלחה, שני בתי גידול שונים וקרובים המעלים את המגוון הביולוגי. כמו כן, אזור זה בעל חשיבות רבה למגוון הביולוגי, **כאזור מפלט עשיר במחילות וכוכים עבור מגוון רב של זוחלים עופות ויונקים.**

חווארי אמציה – נוף הבתרונות המרשים :

תצפית על אזור החווארים :

שלוש-יחידות הנוף הללו מקושרות אקולוגית בעיקר על בסיס מערכת הנחלים העוברת בתוכם ומסיעה או מאפשרת התבססות צומח רב שנתי עליו נסמכים אורגניזם רבים. הנחלים שמקורם ברכס חצרה חותרים בקניונים עמוקים את מצוק ההעתקים או את מצלעות המכתש הקטן, ומגיעים אל יחידת החווארים ויוצרים מניפות סחף לקראת הגעתם אל ים המלח. הנחלים הגדולים מדרום לצפון: נחל תמר, נחל צפית, נחל מזר, נחל צנין, נחל צין, נחל אביה, ונחל אמציה בשוליים הדרומיים של השמורה המוצעת.

צומח – אופי הצומח גם הוא נחלק לפי שלוש-יחידות הנוף. בחווארי אמציה הצומח מוגבל לואדיות בלבד ומאופיין בצמחים של בקע ים המלח המותאמים לחום ולמליחות גבוהה המאפיינת את החווארים, שהם כאמור משקע של אגם טרמינלי באזור חם שכיום כבר משקע מלח נקי. הצמחים האופייניים הם: אשל הפרקים, סלודורה פרסית, שנהבית הרוזמרין ובלוטנית הדורים.

במצוק ההעתקים הצומח שמתרכז בכיסי קרקע, ומכונה "צומח סלעים", בשלטון כתלה חריפה, ויחד אתה נראה גם אזוביון מדברי, אטד ערבי, אבטיח הפקועה ועוד. ברמת מזר הצומח הוא צומח מדברי של ערוצי נחלים ומישורים מדבריים צחיחים. חברות הצומח נשלטות על ידי לענת המדבר וזוגן השיח ויחד אתם נראה גם אזוביון שעיר, אבטליון השיח מרווה מצרית ועוד.

בנחלים הרחבים מזר, אמציה וצין מתקיימת אוכלוסייה של עצי שיטה ורכפתן מדברי. מינים אלו הם מיני מפתח במערכת האקולוגית המדברית והמדברית קיצונית בפרט. מינים אלו מהווים מקור מזון, מסתור, נוזלים וצל. על עצי השיטה בפרט מתפתחות מערכות חיים שלמות של פרוקי גלילים הניזונים אלו מאלו ואף ממוהל התא של עצי השיטה. על אלו ניזונים זוחלים עופות ועטלפים ואילו יונקים כמו צבי הנגב והיעל ניזונים מעליהם ופירותיהם.

נחל מזר - נחל רחב ובו עצי שיטה :

בעלי חיים - על אף היות המדבר קיצוני, ניתן למצוא בתחומי השמורה המוצעת מגוון גדול של בעלי חיים שהתאמתם לתנאי הקיצון מושלמת. מבין היונקים אוכלי העשב ניתן לציין את היעל הנובי המאכלס את האזורים המצוקיים. במישורי הגירניים בחלקי השמורה העליונים וכן באזור החווארים ניתן לצפות בצבי הנגב. מבין הטורפים ניתן למנות זאב אפור וצבוע מפוספס כטורפי על במערכת המדברית אך גם שועל הצוקים הנדיר מאכלס בתי גידול מתאימים במצוק ההעתקים.

בתחום חווארי אמציה ניתן לפגוש גם בחזירי בר, אוכלוסיה ייחודית ומנותקת מהאוכלוסיות הצפוניות הים תיכוניות וכאלו שהתפתחו בתנאי מדבר קיצון, גודל גופם קטן יותר בהשוואה לאחיהם הצפוניים. בעוד שהצבי והיעל הם פעילי יום, בעיקר, הרי שמרבית הטורפים הם פעילי לילה או שעות בין ערבים ושחר אז מאפשרים תנאי החום פעילות ללא בזבז אנרגיה מיותרת. באזורי החווארים, בסמוך לנאות המדבר של נאות הכיכר, אותרו שני מיני עטלפי חרקים של האזור המדברי, שניהם בסיכון: פרספון, ופרספון הנגב.

באזורים המצוקיים ניתן לראות את לילית המדבר, עוף דורס ייחודי לאזור הדרומי של ישראל הניזון במכרסמים אותם הוא צד בלילה. באזורים הנמוכים יותר ניתן לצפות באוח הניזון על יונקים קטנים ובינוניים גם בשטחי חקלאות. מדורסי היום ניתן לציין את קינון הבז השחור. מין מיוחד ונדיר המגיע לקנ בתחילת הקיץ כך ששיא עונת הקינון מתרחשת בסתיו בעת נדידת ציפורי שיר רבות המהוות את מזונו. המצוק עצמו הוא חלק מתוואי שטח ענק וחשוב לנדידת עופות, הרי הוא בקע ים המלח לאורכו נודדות מאות מליוני ציפורים פעמים בשנה. מצוק ההעתקים משמש כאתר חניה אך בעיקר כמקום בו מתפתחים זרמי עילוי לטובת נסיקה מעלה של עופות דואים.

מבין ציפורי השיר המקומיות ניתן למנות את הסלעית הנזירה, הסלעית שחורת הבטן כמאפיינות של האזורים המצוקיים החמים והנמוכים. בנוסף לסלעיות נין לצפות גם בקורא מדברי ואף בקטות ממינים שונים המקננות ומוצאות את מזונן באזורים הרמתיים של רמת מזר. באזורי החווארים ניתן לצפות בסיס החורור, מין מיוחד של ציפור הניזונה על חרקים בעת מעופה. היא מקננת בפירים אנכיים בהר סדום ואף באזור החווארים ומוצאת את מזונה בתחומי השמורה. מבין פרוקי הרגליים ניתן לציין את הספרית האבוטילון, מין נדיר של פרפר המוגדר בסיכון, אך גם את תכלתן ההרנוג היפה הצמוד לצמחי הרנוג השיטים המטפילים עצי שיטה מקומיים. על עצי השיטה ניתן למצוא ערב רב של חרקים ופרוקי רגליים שחיים על עץ זה וביניהם גבנונית, עשוק, ועכביש טמירן. לכולם יכולת הסוואה מעולה בכך שצורת גופם דומה לקוצי העץ או לצבע הגזע.

שרותי מערכת:

מגוון ביולוגי (זהו שרות מערכת וגם תשתית לתהליכים אקולוגיים תומכים): עושר וייחוד ביולוגי – באזור התוכנית מגוון ביולוגי ייחודי המותאם לתנאי הקיצון של המערכת האקולוגית 'הצחיח הקיצון'. המינים באזור זה מותאמים לתנאי הקיצון באמצעות מגוון תכונות התנהגותיות ופיזיולוגיות. התאמות אלו לתנאי קיצון יש בהן 'ידע' גנטי פיזיולוגי והתנהגותי יקרי ערך ליכולת של מערכות ביולוגיות לשרוד בתנאי קיצון.

שרותי אספקה:

אספקת משאבים גנטיים – המגוון הביולוגי באזור חוף ים המלח נמצא תחת לחץ סלקציה חזק בשל היובש והמליחות הגבוהים. לכן, יש באוכלוסיות אלו מאגר גנטי ייחודי של עמידות כנגד תנאי קיצון אלו.

שרותי תרבות:

תיירות פנאי וספורט – תצפיות הנוף ממצוק ההעתקים לעבר חווארי אמציה עם הנוף הרך ולכל מרחב הערבה הצפונית הוא שובת לב. כך גם העוצמה שחשים כאשר עומדים למרגלות מצוק ההעתקים ומסתכלים למעלה. מסלולי הטיול בשני חלקי השמורה מהווים יעד טיולותי חשוב ואטרקטיבי במרחב. התכנית לשמורת הטבע מציעה הסדרה והרחבה של מערך הטיילות, לרבות שבילי מטיילים, תצפיות, חינוכי מטיילים וכיו"ב.

השראה, אסתטיקה ותחושת מקום – הנוף הנגלה לעין הוא אסתטי ומשלב כאמור מעבר בין מצוק חריף לאזור גבעי רך. במקום נשזרים סיפורים מקומיים של התישבות באזור ים המלח הדרומי וכן סיפורי התיישבות קדומה ותנועת סחורות לאורך צירים עתיקים. תועלות אינטלקטואליות ומחקר – לאזור הצחיח הקיצון תרומה חשובה למחקר המדעי בהבנת תהליכי קיצון ומנגנונים ביולוגיים להתאמה לתנאי קיצון אלו של חום, יובש ומליחות שחלקם מעבר ליכולת הקיום הביולוגי. למגוון הביולוגי הקיים חשיבות מדעית ואינטלקטואלית.

שרותי ויסות:

ויסות אירועי קיצון של שיטפונות – הרמה המדברית הגירנית החשופה מהווה מקור להיווצרותם של שיטפונות ונגר עילי. מים אלו חיוניים לקיומה של המערכת האקולוגית כולה אך בזרימתם בנחלים הגדולים מחלחלים מים לעומק ניכר ומזינים מעיינות מקומיים, המהווים מקור מים חשוב לבעלי חיים אך גם אתרי נופש וביקור לאוכלוסיה המקומית ולתיירים. חלקם אף נשאבים בקידוחים לאורך נחל אמציה. המבנה הרב שכבתי של הנחלים הגדולים מקיים אופקי זרימה שהקשר ביניהם אינו ברור אך מתוכם מפיקים מים למפעלי ים המלח ולישובי הסביבה. בשולי חווארי אמציה, בגבול עם מלחת סדום, לאורך כביש 2499, נובעים מעיינות. מקורם בשכבה נושאת שנמצאת מתחת לחווארי אמציה. יש חשיבות לשמירת השטח הפתוח בחווארים להעשרת מי התהום.

ויסות סחיפת קרקע – קרומי קרקע וצומח מסייע לויסות סחיפות הקרקע בעיקר בערוצי המשנה ועל המדרונות (שם בעיקר קרומי קרקע משפיעים בשל מיעוט הצומח במדרונות).

רצף שטחים פתוחים וקישוריות אקולוגית – על אף היות המדבר הקיצוני דל בביומסה הרי שהוא מקיים מגוון ביולוגי עשיר וייחודי, כפי שתואר קודם לכן. חשיבותה של השמורה היא בכמה הקשרים. היא מקיימת אוכלוסיות המהוות חוליה מקשרת ברצף של אוכלוסיות מדבריות אחרות וביניהן יעל נובי זאב אפור ויונקים אחרים. למינים אלו אוכלוסיות שכנות במדבר יהודה ובהר הנגב ולכן ההגנה עליהן בשטח מוגן משרתת את הקישוריות הדמוגרפית והגנטית. חלק מהאוכלוסיות בשמורה הן אוכלוסיות קצה כמו חרדון הצב המצוי. לאוכלוסיות אלו חשיבות גנטית גבוהה. אוכלוסיות של עצי שיטה ורכפתן מדברי מהווים כאמור מיני מפתח המקיימים אוכלוסית חי וצומח מגוונת ועשירה. וכן מקורות המים המקומיים המקיימים אוכלוסיות של בעלי חיים בכל המרחב.

טיילות - הנוף בשמורת מזר מגוון ומאפשר למטייל לראות במרחק הליכה או נסיעה קצר: רמה סלעית, מצוקים, ערוצי נחל קניוניים, נחלים רחבים עם עצי שיטה, נוף לבן ורך של החווארים ובתרונות חווארים.

בחווארי אמציה, בערוצים, קיים מספר מערכות טרסות וסכרים קדומים. לאורך החווארים מצויים שרידים ואתרים ארכיאולוגיים של מצודה עתיקה, קברים ושרידים להתיישבות. כמו כן, לאורך החווארים היתה דרך עתיקה שירדה מהרי אדום לבקע ים המלח והמשיכה לכיוון מעלה פרס.

מסלולי הטיול בשני חלקי השמורה מהווים יעד טיילתי חשוב ואטרקטיבי במרחב. התכנית לשמורת הטבע מציעה הסדרה והרחבה של מערך הטיילות, לרבות שבילי מטיילים, תצפיות, חניוני מטיילים וכיו"ב. מערך הטיילות המוצע במסגרת תכנית הוותוה לאחר תהליך שיתוף ציבור משמעותי שנערך עם ישובי נאות הכיכר וגורמים נוספים על מנת לתת מענה גם לצרכים של התיירות והטיילות המקומית.

התוכנית לא כוללת היום בתחומה חניוני לילה. קיימים בתחומה שלושה מסלולים מסומנים. מפה של תוכנית הטיילות מפורטת בנספח הטיילות הנלווה לתכנית.

דרך נופית רמת מזר וברקע מצלעות המכתש הקטן:

פעולות ממשק בתחום התוכנית:

טיילות - ניתן להסדיר ולהרחיב את מערך הטיילות בשמורת מזר וחוארי הכיכר תוך שמירה על רציפות שטחים בהתאם לנספח הטיילות הנלווה לתכנית. בנוסף, הכרזת השמורה תאפשר ניהול מרחבי טיילות אלו ותחזוקה שוטפת שלהם, גם בהיבטים הבטיחותיים.

כבישים - צמצום השפעת כביש 90 וכביש 25 על המערכת האקולוגית כמו תאורה ורעש. ניטור ופעולות ממשק לשיפור והוספת מעברי בעלי חיים.

מינים פולשים - ממשק טיפול במינים פולשים מתמשך, המינים המהווים סכנה הם שיטת ויקטוריה ושיטת עלי ערבה. המטרה לשמור על מצב בו אין מינים פולשים בתחום השמורה וצמצום המינים הפולשים במקורות התפוצה סביב השמורה: מתקני מים, ישובים, תחנות דלק וכבישים.

זהבה סיגל, אקולוגית הר הנגב, מחוז דרום, רשות הטבע והגנים.

ד"ר דותן רותם, אקולוג שטחים פתוחים, רשות הטבע והגנים

מקורות:

1. "חטיבות הנוף ויחידות הנוף בישראל" - המשרד לאיכות הסביבה, קפלן מוטי, אידלמן עמיר, זלוצקי מנחם, מרקוס מנחם.
2. "אקולוגיה של הצומח בארץ ישראל" – אוניברסיטת תל-אביב. ויזל יואב, פולק גד, כהן יעל, 1982.

